

Mavzu: OTLARNING KELISHIK SHAKLLARI

Reja:

1. OTLARDA KELISHIK KATEGORIYASI.
2. OTLARNING YASALISHI.
3. TUZILISH JIHATDAN TURLARI, ULARDA
MODAL SHAKL YASALISHI.

Б) ОТНИНГ МОРФОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ:

1) От “**СОН КАТЕГОРИЯСИ**”га эга, яъни предмет англатувчи сўзлар бирлик ва кўплик сонда қўлланади. Ўзбек тилида кўплик категорияси 2 та усул билан ҳосил бўлади:

1-Морфологик усул.

2-Синтактик усул.

Морфологик усул —**лар** қўшимчаси орқали - уйлар, болалар, китоблар.

Синтактик усулда кўплик сузлар ёрдамида — ўнта бола, бир уй китоб, анча талаба, кўп талаба

Отлар бирлик сонда якка бир предметни, кўплик сонда икки ёки ундан ортиқ предметни ифодалайди. Дарахт — якка бир предмет, бирлик сон шаклида келган; дарахтлар — ноаниқ кўплик сон шаклида келган.

2) От “ЭГАЛИК КАТЕГОРИЯСИ”га эга, яъни предметнинг, шахс, воқеа-ҳодиса ва ҳ. уч шахсдан бирига таалуклигини, қарашлилигини, мансублигини билдиради:

БИРЛИК	КЎПЛИК
Мен (тоға-м, китоб-им)	Биз (тоға-миз, китоб-имиз)
Сен (тоға-нг, китоб-инг)	Сиз (тоға-нгиз, китоб-ингиз)
У (тоға-си, китоб-и)	Улар (тоға-лари, китоб-лари)

3) От “**КЕЛИШИК КАТЕГОРИЯСИ**”га эга. Отлар олтита келишик маъносига эга бўлиб, келишик қўшимчалари синтактик алоқага киритиб, уларни боғлашга хизмат қилади:

1.Бош келишик	-	китоб
2. Қаратқич келишик	нинг	китобнинг
3.Тушум келишиги	ни	китобни
4.Жўналиш келишиги	га	китобга
5.Ўрин-пайт келишиги	да	китобда
6.Чиқиш келишиги	дан	китобдан

OTLARDA KELISHIK KATEGORIYASI

```
graph TD; A[OTLARDA KELISHIK KATEGORIYASI] --> B[BOSH KELISHIGI]; A --> C[JO'NALISH KELISHIGI]; B --> D[QARATQICH KELISHIGI]; D --> E[TUSHUM KELISHIGI]; C --> F[O'RIN -PAYT KELISHIGI]; F --> G[CHIQISH KELISHIGI];
```

BOSH KELISHIGI

JO'NALISH KELISHIGI

QARATQICH KELISHIGI

O'RIN –PAYT KELISHIGI

TUSHUM KELISHIGI

CHIQISH KELISHIGI

4) От “СЎЗ ЯСАЛИШ ХУСУСИЯТИ”га эга. От сўз туркумининг фаол сўз ясалиш усуллари:

1.Морфологик усул - хизматчи, кулги, тароқ, гулзор, қувонч

2.Синтактик усул - белбоғ, кўзойнак, бахт-саодат, ота-она

3.Фақат от сўз туркумини ясайдиган аббревиация усули - ДАН, ТошДПУ билан ясалади:

5) Отларда “**МОДАЛ ФОРМА ЯСАЛИШИ**” ҳам мавжуд.

Отларда модал маъно отнинг лексик маъносига:

Кичрайтириш (қизча),

Эркалаш (қўзичок, бўталок),

Ҳурмат (Каримжон, Раънохон),

Кучайтириш (болагина),

Гумон ва ноаниқлик (ун-пун, нон-пон) ,

Кесатик (йигитча)

каби қўшимча маъноларни қўшиш билан ҳосил қилинади.

В) СИНТАКТИК ВАЗИФАСИ

От қуйидаги синтактик хусусиятларга эга:

1) От от билан боғланади. Бош ва қаратқич келишигидаги отлар ана шундай хусусиятга эга:

Пахта – миллий ғуруримиз. Зулфиянинг дафтари;

2) От феъл билан боғланади. Тушум, жўналиш, ўрин-пайт, чиқиш келишигидаги отлар феъл билан боғланади: *хатни ўқиди, хатга қаради, хатда ёзилган* каби;

3) От баъзан сифат, равиш, сон, олмош, ундовга ҳам боғланади: *осмон тиниқ, уйлар кўп, мақсадим шу* каби.

4) Бош келишик шалидаги от гапда эга, кесим, сифатловчи каби гап бўлаклари вазифасида; ундалма, номенатив гап бўлиб келади. *Ўзбекистон – келажаги буюк давлат. Олим киши ўзининг илми ва одобига таянади. Сени улуғлайман, эй она халқим. Субҳидам. Қуёш ётоғидан бош кўтарди.*

5) Қаратқич келишигидаги от қаратувчи-аниқловчи вазифасида келади; *Сен Пушкиннинг севган малаги (А.О).*

6) Тушум, жўналиш, ўрин-пайт ва чиқиш келишиги шаклидаги отлар тўлдирувчи, ҳол, баъзан кесим вазифасини бажаради. *Байрамни муносиб меҳнат тортиқлари билан нишонлашди (С.Аҳ). Богчада дарахтлар олтин ранг билан товланарди. (О). Олтин ўтда билинади, одам меҳнатда. (Мақол)*

2.ОТНИНГ МАЪНО ТУРЛАРИ.

Отлар маъно жихатидан икки турга бўлинади:

1-Турдош отлар

2-Атоқли отлар.

Турдош отлар. Бир турдаги предметларнинг, ҳодисаларнинг умумлаштирувчи номи турдош от дейилади: стол, китоб, танбур, бахт, кулги, анжуман каби. Турдош отлар атоқли отларга қараганда кўп миқдорни ташкил қилади. Турдош отлар кичик ҳарф билан ёзилади.

Атоқли отлар. Бир хилдаги предмет (шахс) ёки ҳодисалардан бирини айириб кўрсатадиган отлар атоқли отлар дейилади.

Атоқли отлар атаб қўйилган номларни ифодалайди. Атоқли отларга қуйидагилар киради:

- 1) Кишиларнинг исми ва фамилиялари: Мурод, Ўктам, Ўткир, Махмудов, Ахмедов.
- 2) Ёзувчи ва шоирларнинг тахаллуслари: Ойбек, Уйғун, Муқимий, Фурқат.
- 3) Уй ҳайвонларига атаб қўйилган номлар: Олапар, Тўрткўз, Мош.
- 4) Планета, юлдуз ва сайёраларнинг номлари: Ер, Зухра, Етти қароқчи, Миррих.

5) Географик номлар (шаҳар, қишлоқ, тоғ, дарё, кўл, чўл, қитъа номлари): Тошкент, Марғилон, Чотқол, Помир, Оҳангарон, Чирчиқ, Осиё.

6) Олий Давлат ва юқори ташкилотларнинг номлари: Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамаси, Ўзбекистон Олий Кенгаши.

7) Илмий муассасалар, олий ўқув юртлари, вазирликлар ва корхоналар номи: Пахтачилик илмий-текшириш институти, Ўрта Осиё Ипакчилик илмий-текшириш институти, Тошкент Давлат педагогика университети, Молия вазирлиги, Давлат банки.

8) Юқори мансаб, олий фахрий унвон номлари: Ўзбекистон Президенти, Вазирлар Маҳкамаси раиси, Бош Қўмондон.

9) Турли анжуман, ҳужжат ва резолюциялар, тарихий саналар, воқеалар номи: Улуғ Ватан уруши, Мустақиллик куни, Тошкент анжумани.

10) Фабрика, завод, жамоа хўжалиги, спорт жамиятлари, кино, театр, китоб, газета, журнал номлари: "Шарқ юлдузи" хўжалиги, "Қутлуғ қон" романи, "Маърифат" газетаси, "Ёш куч" спорт жамияти, "Гулистон" журнали "Панарама" кинотеатри.

Атоқли отлар кўпликда қўлланилмайди.

3. ТУРДОШ ОТЛАРНИНГ ТУРЛАРИ

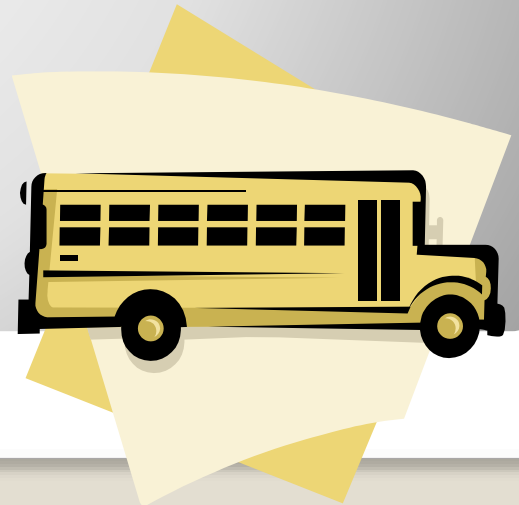
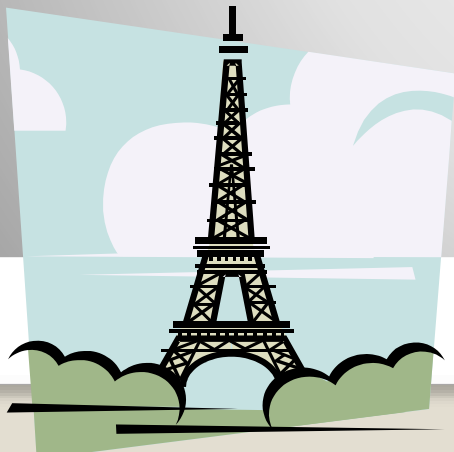
А) АНИҚ ВА МАВҲУМ ОТЛАР

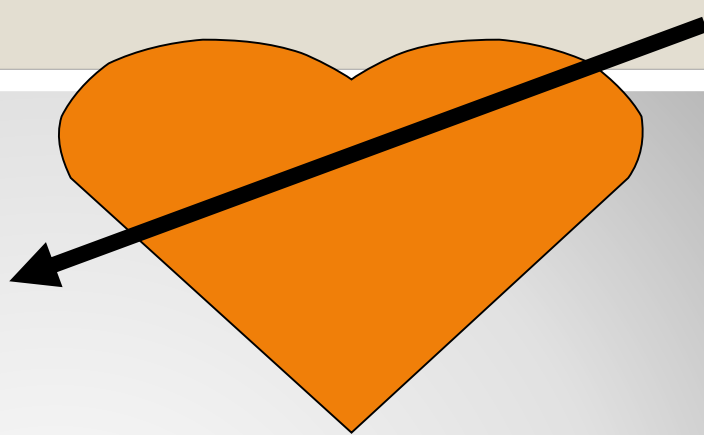
Турдош отлар ифодаланган тушунчанинг хусусиятига кўра:

1-Аниқ (конкрет)

2-Мавҳум (абстракт) отларга бўлинади.

Аниқ отлар бевосита предметни ифода этади: уй, шаҳар, талаба, эшик. Аниқ отлар ифода этган предметни доналаб санаш мумкин: иккита уй, ўнта шаҳар, бешта талаба каби. Шунингдек, кўплик маъносини –лар кўшимчасини қўшиш билан англата олади: уйлар, шаҳарлар, талабалар, эшиклар каби.

Мавҳум отлар предмет сифатида тасаввур қилинадиган ноаниқ, мавҳум тушунчани ифодалайди: яхшилик, севги бахт, соғинч, ёғингарчилик, ва бошқалар.

Мавҳум отлар доналаб саналмайди ва –лар қўшимчаси воситасида кўплик маъноси ифодаламайди.

Б) ЯККА ВА ЖАМЛОВЧИ ОТЛАР.

Турдош отлар бирлик шаклда якка бир предметни ифода этади. Турдош отлар шу хусусиятга кўра якка ва жамловчи отларга бўлинади.

Якка отлар бирлик шаклдаги предметлардан биттасини яккалаб, ажратиб кўрсатади: стол, китоб, қалам, уй, чамадон, одам. Грамматик жихатдан –лар кўплик қўшимчасини олиб, кўплик маъносини ифода эта олади.

ЯККА ШАХСНИ
БИЛДИРАДИ

Otlarning yasash usullari.

Ot
yasovchi
qo'shimch
alar
yordamid
a

So'zlarni
qo'shish
yoki
juftlash
yordamid
a

So'zlarni
qisqartiris
h
yordamid
a

Turkumdan
turkumga
so'z
ko'chishi
yordamida

So'zlarni
takrorlas
h
yordamid
a

Shaxs oti
yasovchi
qo'shimchalar

Narsa-buyum
otlari yasovchi
qo'shimchalar

O'rin-joy otlari
yasovchi
qo'shimchalar

Mavhum ot
yasovchi
qo'shimchalar

Ya
yasovchi **'shimcha**

So'zlarni qo'shib, juftlab, bog'lab ot yasash

-

**Qo'shma
otlar**

Juft otlar

Soʻzlarni
birinchi
harfi
bilan

Birinchi
soʻzning bosh
qismini va
boshqa
soʻzlarning
birinchi harfini
olish bilan

Soʻzlarnin
g bosh
qismi
bilan

Aralash, yaʼni
birinchi
soʻzning bosh
qismi, ikkinchi
soʻzni toʻliq
keltirish bilan

Soʻzlarni qisqartirib ot yasash

Sifatdan
otga
ko'chish

Fe'ldan
otga
ko'chish

Juft fe'llar
otga
ko'chadi

**Turkumdan
vositasida o'tga ko'chish**

**So'zlarni takrorlash yordamida
ot yasash**

UYGA VAZIFA

- 1. Tegishli adabiyotlardan mavzuni konspektlashtirish.**
- 2. "Ona tilidan mashqlar to'plami"dagi tegishli mashqlarni bajarish.**
- 3. LTQdagi mavzuga tegishli qoliplarni to'ldirish.**